

МИТАР ПЕШИКАН

НЕКА ОПШТИЈА ПИТАЊА ТРАНСКРИПЦИЈЕ СТРАНИХ
ИМЕНА

Посебан отисак из зборника *Транскрипција и преводње са словенских језика*

БЕОГРАД
1988

МИТАР ПЕШИКАН

НЕКА ОПШТИЈА ПИТАЊА ТРАНСКРИПЦИЈЕ СТРАНИХ ИМЕНА

I

Вероватно је део учесника овога скупа сазнао или видео у „Борби” почетком јануара (а биће објављено и у Нашем језику XXVII/2—3) да је једна група сербокроатиста, у којој сам и ја, објавила обраду једног дела транскрипционе проблематике, у жељи да она буде прилог допуњавању и осавремењивању наше правописне норме и прилог успостављању реда у једној материји у којој влада недопустива произвољност и шаренило. Биће најумесније и најрационалније да време које имам на овој трибини утрошим на предочавање неких битнијих ставова из те обраде, као и на извесно обрзлагање и коментар. Задржимо се већ на првој реченици наших „Прилога допуњавању и осавремењивању наше правописне норме” (даље: Прилози):

У писању туђих властитих имена у нашем стандардном језику равноправни су и подложни слободном избору и зворно писање (применљиво у латиници) и прилагођено писање (применљиво и у ћирилици и у латиници).

Ово је, у ствари, и поновно потврђивање основног начела из правописа објављеног 1960. године (даље: Прав. 1960), где у т. 166 стоји: „Оставља се слободна употреба једног и другог начина писања”, али истовремено и поправка даље формулације у Прав. 1960, која даје предност изворном писању у латиничким научним и стручним текстовима. Та препорука уопште није примењена тамо где није већ било у обичају изворно писање (изузети, наравно, увек постоје), јер је задирала у традицију створену у источним крајевима; а нема ни оправдања да се наша културна пракса усмерава у том правцу. Поред створеног обичаја, разлози за то су двојаки.

Прво, прилагођено писање није никакав мање вредни начин, већ један од нормалних избора између две могућности, од којих свака има и предности и недостатака. Главна је предност изворног писања верност извору и осигурана идентификација имена, а прилагођеног — то што казује сам термин, олакшано и за читаоца удобно уклапање у наш језички израз, омогућавање да страна имена буду што мање стране тело у нашем језичком ткиву.

Други је разлог практичне природе, и проистиче из напоредног служења обема азбукама, а с тим и природне тежње да у обема примењујемо исту ортографију, да лакше преписујемо текстове с једног писма на друго и да док пишемо не морамо ни мислити у којем ће писму текст бити објављен. Прилагођено писање је природна последица активне двоазбучности, и ван сумње је право да се и једно и друго трајно одржи, и двоазбучност и писање усклађено с њом.

Друга тачка наших Прилога објашњава термине:

Прилагођено писање често се назива и фонетским, што није довољно прецизно. Писање сагласно изворном изговору преозвученом на наше најближе гласове само је полазно мерило, од којег се доста одступа у интересу системске доследности и у наслону на изворно писмо. Упадљива су таква одступања у писању имена из руског и енглеског језика, али и разних других, нпр. *Москва*, *Волгоград* (а не „Масква“, „Валгаград“), *Њујорк* (а не „Њујок“), *Лајпциг* (а не „Лајпцих“) итд. Ово није никакав недостатак нашег правописног система, него рационалан поступак, јер је за нас најважније да се изворна графика што једноставнијим поступком претвара у прилагођени лик, који ће се постојано и уједначено употребљавати у нашој јавној речи и литератури. — Прилагођено писање, међутим, можемо назвати фонетским у том смислу да имена треба (у нашем језику) и изговарати онако како их пишемо.

Овде није питање само термина, него термин *фонетско* писање многи схватају као програм и циљ да наш облик буде што је могуће вернији изворном изговору. Рекло би се да обраду транскрипције такви схватају као писање лекције из фонетике датог језика и као прилику да демонстрирају своје знање те фонетике, не водећи рачуна како њихове транскрипционе егзибиције делују на нашу језичку културу. А негативно деловање је вишеструко: повећавање шаренила (прекрајањем онога што се укоренило), из кога се сутра могу искристалисати и некакве различите републичке и покрајинске норме, оптерећивање изговора и деклинације, компликованост правила. Да би се то сузбијало формулисали смо неколико начелних препорука:

¹⁰ Не треба успостављати нова двојства или вишеструкости. То значи да, потпуно поштујући наслеђене разлике (типа *Кипар—Ципар*, *Атина—Атена*), не треба у наше доба да стварамо нове. Довољно је што имамо и поштујемо двојство изворног и прилагођеног писања, а у оквиру самог прилагођеног писања нема никаквог оправдања да се стварају нове разлике.

Ово је јасно само по себи, али ту и јест највећа опасност, да силно умножимо спискове двојстава типа *Кипар—Ципар*; с тим што се она не би кристализовала само као србизми и кроатизми, него и на разне друге начине, да их не прогнозирамо.

²⁰ Правила која се утврде не треба схватити као ретроактивну обавезу и мењати ликове имена која су већ ушла у постојани изражајни обичај, а онда и у стручну и другу литературу. То нпр. значи да не треба мењати имена из кинеског језика типа *Пекин*, *Сун Јат Сен*, *Чанг Кај Шек*, *Куоминтанг*, или пак из португалског језика *Рио де Жанеиро*, *Васко да Гама*, *Магелан* (па и новије *Јанеш*) — без обрачуна на нова правила.

Ово је општепризнати принцип, и Прав.1960 применио га је најизразитије на руска имена. Али отворено је питање која све имена из одређеног језика сматрати довољно укорењеним да им не мењамо лик, или пак довољно ефемерним да се не вреди бавити њима и претварати их у правописну одредбу или проблем.

3^о Треба избегавати уношење тешких и неприродних склопова у наш изговор, као и ликова непогодних за нашу граматичку промену — ако постоје начелне могућности за избор прилагођенијих ликова...Таквим одређењима дајемо прилог и одбрани нашег језика од онога што га чини отуђеним, извештачним и тешким.

О овоме, у тежњи некаквој прецизности, поједини пројектанти правила уопште не воде рачуна. Ми смо навели као пример да је предлаган за име једне кинеске провинције лик „Ћхингхаи” (по истом систему било би „Шангхаи”, „Шангхаијци” уместо *Шангај*, *Шангајци*), могли смо наводити још подоста тешких склопова из пројектованих транскрипција, као „Ђјангсји” (за кинеску провинцију коју смо раније звали *Кјангси*, а ми сад предлагемо *Ђангси* прилагођавајући се новој кинеској лат. транскрипцији, тзв. пинјину), или „Индира Схримати Гандхи”, или из шведског тип „Вестерј”, „Килберј”. — А како се овај последњи случај могао избећи, показује наша наредна начелна препорука:

4^о Треба тежити да прилагођено писање остане у јасном односу према изворном, и да се од њега не удаљава више него што је неопходно, што значи да не треба избегавати одступања од изворног изговора кад иду у правцу изворног писма. Овим не само да се олакшава транскрипциони поступак у односу на изворне језике, него се и школској младежи и другим корисницима олакшава наредно служење нашем литературом и приручницима, било који начин писања имена (изворни или прилагођени) био примењен у њима.

Из овога, иако нисмо разматрали шведска имена, произлази да наведена два треба преносити као *Вестерг*, *Килберг*, јер *г* у овој позицији можемо изговорити, а *ј* не можемо на природан начин. И у руском језику, ако бисмо ишли за изговором сугласника не правећи уступке писму, дошли бисмо до за наш изговор тешких секвенци, нпр. „Њижњи(ј)”, чему се одупире наша спонтана тежња дисимилацији.

5^о Треба тежити таквим правилима транскрипције која може примењивати шири круг образованих људи (лектори, наставници, новинари и други), а не само зналци изворног језика. Важнија је једноставност и доследност правила него тежња да се постигне максимална верност изворном изговору и гласовном (одн. фонолошком) систему.

Ми, нанме, немамо (а тешко да ћемо је и имати) никакву осигурану стручну службу кроз коју би пролазила имена да их уобличи зналци датог језика (а мало који језик може рачунати на широки круг квалификованих зналаца), и зато реду могу водити само правила која може, на основу изворног писма, примењивати и онај ко

не зна тај језик. Донекле смо и због овога прихватили правило В. Анића и Ј. Силића да пољско *ó* пишемо увек као *o*, а не по Прав. 1960 — некад *o* а некад *y*, зависно од косих падежа, јер стање у парадигми могу знати само полонисти.

И последња наша уводна начелна препорука:

6^o Ако су се за имена из неког језика у спонтаној пракси створила постојања правила, не треба их мењати ради изговора ближег изворном језику. Тако су се одавно створила стабилна правила писања имена из класичних језика, која не треба мењати ради аутентичнијег изговора — типа „Ајсон” (*Ezon*), „Кикерон” (*Цицерон*). У новије доба створила су се спонтана правила писања јапанских имена, која исто тако не треба мењати ради прецизнијег изговора.

Ово је, заправо, упозорење против неблаговремених интервенција, кад су се већ створила правила и традиција. Сви смо запазили упорно настојање појединих класичара да обнове изговор „философија”, а онда и „Кикерон”, „Ојдип” и сл., а потпуно непотребна интервенција појавила се и у погледу јапанских имена, по којој би било „Фуђи(јама)”, „Иво Ђима” (а и апелативи „ђудо”, „ђију-ђицу”) — или бисмо морали такве речи прогласити за изузетке ако се постојеће познате речи морају прогласити за изузетке, а не за узорке. Знали су и чланови правописне комисије из 1960. године (и пре њих Александар Белић) како се изговарају француски дифтонзи *OI* и *OIN*, али су поштовали створену традицију и задржали *Лоара*, *Франсоаз*, *Поенкаре*, а значај традиционалних правила ни данас није нимало мањи. Исто тако је стабилно правило *ич* у руским именима (*Шчедрин*, *Шчерба*, *Зошченко*, *Хрушчов*), у основи му је наше право на сопствену редакцију транскрипционе метерије, уместо пуког ослањања на изворни изговор.

II

Како је ово славистички скуп, дугујем коју реч објашњења и уз последњи одељак Прилога, где се говори и о именима из словенских језика. Словенска имена су у специфичном положају тиме што нам омогућавају већи степен прилагођавања нашем језику него друга страна имена. То долази отуда што се и код нас добрим делом разазнаје структура словенских имена и уочавају се аналогиче са нашим језичким елементима и категоријама; нпр. уочава се прaideвски карактер имена или њихових делова, што омогућава и граматичко, а не само гласовно прилагођавање нашим системима. То посебно важи за руски језик, не само зато што се он доста учи у нашим школама, него и захваљујући културним везама (преводна литература, рускословенска компонента у нашој језичкој прошлости, старословенска, а тиме и јужнословенска компонента у руском језику и др.). У Прилозима смо се углавном ограничили на одбрану, поновно потврђивање правила из 1960. године, оцењујући да су она у основи добра и да им требају само поједине ограничене корекције и нешто дораде. У том смислу и сами смо формулисали неке допуне и поправке, без претензије на целовитију обраду проблематике.

При томе смо се у руским именима срели с једним начелним питањем, које се — на нешто друкчији начин — испољава и у неким именима из несловенских језика, а то је: неједнака подложност облика номинатива и косих падежа граматичком прилагођавању, уклапању у наше обрасце и парадигме. Тако је у женским именима из разних језика врло снажна тежња да номинатив остане у аутентичном облику, без уобличавања нашим наставком *-а*, али се тиме не искључује могућност промене, при чему се у парадигми јављају облици као да је номинатив на *-а*. У Прав. 1960 допуштен је однос типа *Сапфо*: ген. *Сапфе*, прид. *Сапфин*, или *Манон*: ген. *Маноне*, дат. *Манони*, прид. *Манонин*. И у преводилачкој пракси уочавамо слично, нпр. *Елизабет*: дат. *Елизабети*, прид. *Елизабетин*, сл. и *Кетрин*; може се уочити и то да се датив јаче опире непроменљивости него генитив, тако да добијамо градацију: често дат. *Кетрини*, ређе ген. *Кетрине*, још ређе ном. *Кетрина* (и у парадигми бројева датив се јаче одупире непроменљивости него генитив). — Уопштеније говорећи, ономастичке парадигме имају доста особенога, укључујући и неке домаће типове имена (нпр. *Иво—Ивин*, *Фране—Франин*, а у неким крајевима има и женских имена на *-о*).

Овај нам је увод био потребан као сугестија да нас граматичка ортодоксност не спутава у тражењу што бољег прилагођавања туђе ономастичке материје и да покажемо како нису без аналогија ни неки случајеви хибридне парадигме које у Прилозима допуштамо за руска имена придевског облика или са придевском одредбом. Такве појаве запажају се у преводилачкој пракси, нпр. у Жуковљевим мемоарима (објављеним код нас 1969. г.): *Великије Луки*, али: *на прилазе Великим Лукама*, према *Великим Лукама*; или: место *Касторноје*, али: *у правцу Касторног*. До овога доводе две опречне тежње, које обе имају своју логику.

С једне стране, разумљива је, а у сваком случају врло снажна тежња да се у номинативу пренесе што аутентичнији облик, који доприноси информативној прецизности, па се нерадо прилагођава номинатив и кад то омогућава структура придева (тј. аналогност с нашим облицима). Хтели то ми или не хтели, имена ће се преносити у облицима типа „*Рабочеје дело*”, „*Рабочаја газета*”, *Чорниј*, *Чорнаја*, топ. *Вертјациј*, *Первоје Поздејево*, *Глубокаја балка*, па и *Новаја Буда*, *Клетскаја*, *Шумскаја*, *Плодовитоје*, иако овде није било сметње за примену правила о потпуном прилагођавању (*Нова Буда*, *Клетска* и сл.).

С друге стране, оваквим транскрибовањем номинатива често се не гаси могућност разазнавања придевске структуре, па то долази до изражаја у косим падежима, где се као најважнији циљ намеће: не оптеретити реченицу неприлагођеним и необичним облицима, типа „у *Первоје Поздејево*”, „у *правцу Касторноја*”, „у *Рабочаја газети*” итд., него прилагодити облике: у *Первом Поздејеву*, у *правцу Касторног(а)*, у „*Рабочој газети*”.

Формулације у Прилозима значе, у ствари, признавање ових појава и препоруку да се, бар у зависним падежима, чувају и примењују могућности прилагођавања које нам пружа сродна словенска језичка материја. Конкретније: преводилац који се одлучи за

неприлагођени номинатив, оправдано или и без довољно оправдања, не треба да то механички пројектује (сматрајући да га на то обавезује норма) и у падежну промену, одричући се реалних могућности прилагођавања; дакле: у *Великим Лукама*, из „Рабочег дела”, у *Красној Пресњи* (било да је у ном. *Краснаја* или *Красна*). Као изузетно, додали смо да се понекад чак и према придевима на *-ој* могу применити прилагођени облици, оцењујући да је ипак мање необично из *Бољшој театра*, у *Бољшој Росошки* (топ.), него „из *Бољшој театра*”, „у *Бољшаја Росошки*” (или поготово са именичком променом првог дела, што се у пракси среће). Ово допуштање не значи промовисање нових именичких граматичких врста, него признавање својеврсног суплетивизма, заправо укрштене примене нормалног, начелно признатог дублетизма.

*

За пољска имена основни је смисао наше интервенције предупредити шаренило које би могло настати применом Анићевог и Силићевог правила да се *š* у свим позицијама преноси као *ш* (треба претпоставити да то важи и за *ž* → *ж*, иако је у приручнику овај проблем превиђен или је одредба испуштена техничком омашком), али и видети докле се може парцијално изићи у сусрет овоме, будући да је *š* заиста глас између нашег *с* и *ш*. Задржали смо као реално начелно решење Прав. 1960 да се *š*, *ž* преноси као *сј*, *зј* (то одговара и односу нашег дијал. *š*, *ž* према стандардном *сј*, *зј*), уз позициона одступања у корист *с*, *з*, али смо модификовали позициона одступања у корист *ш*, *ж*. Наиме, Прав. 1960 је нормирао да се групе *šć*, *šl* и *žl* преносе као *шћ*, *шл*, *жл*. За *шћ* смо то прихватили као оправдано, јер је за нас природнија група *шћ* него група *сћ*, које и немамо у домаћим речима; дакле: *Замошћ*, *Кошћушко*; подразумева се да би било и *жћ* ако бисмо наишли на такве ономастичке примере. Међутим, писање *ш*, *ж* испред пољског *l* губи оправдање опредељењем Прав. 1960 да се овај пољски глас преноси са *л* а не са *љ*; да је узето *љ*, имало би извесног оправдања и *шљ*, *жљ* — само што би томе требало додати и *šń*, *žń* → *шњ*, *жњ* — јер су такве групе за нас нормалније него *сљ*, *зљ*, *сњ*, *зњ* (иако и ове друге постоје у нашем стандардном језику, за разлику од *сћ*, *зћ*).

За крајње *š* (и евент. *ž*) нисмо се могли одредити за *сј* (*зј*) због неизговоривости (а изговор *š* код нас не иде ни у супстандард, него остаје чисто дијалекатски, за разлику од сливеног *дз*, које можемо третирати и као супстандардно, па онда и допуштено у изговору туђих имена). Остале су онда две могућности, обе као „нужно зло”: *с* (по Прав. 1960) или *ш*. Одредили смо се за ово друго, чиме у тој појединости прихватамо Анићеву и Силићеву транскрипцију, а и сами смо раније под један прилог у Нашем језику, који нам је дао пољски лингвист *Воруś*, ставили — после извесног колебања — потпис *Бориш*, да га не изједначујемо са именом *Борис*; изгледа нам прихватљивијим и тип *Пшибош* него „*Пшибос*”, што би могло асоцирати и романске наставке.

Наше је, дакле, опредељење тип *Сјенкјевич*, *Красицки*, *Освјенџил*, *Кошћушко*, *Пшемисл*, *Пшибош*. Као изузетак смо поменули *Шлонск* (ра-

дије него „Слонск”, а *Шл*- има наслона и на облике *Шлеска*, *Шлезеја*); вероватно је оправдано изузети и *Лос* (а онда је ген. *Лоса*), остављајући подударност са зоонимом *лос*, будући да су и у пољском то подударни облици. У једној комплетираној разради вероватно би било места и за још коју дораду или изузимање, али се у околностима у којима су настали Прилози нисмо у то могли упуштати, него смо се у материји словенских језика ограничили на неколико појединачних проблема.

*

Какви могу бити практични ефекти рада у који се ова наша група сербохрватиста упустила, не зависи од нас. На тај заједнички посао и усаглашавање нагони нас не неки иреални оптимизам, него свест да смо као професионални радници дужни да учинимо оно што до нас стоји и да би индивидуалне обраде само повећале хаотичност; а на друштву је, између осталих и на вама просветним радницима, хоће ли се то подржати и применити или неће.

Митар Пешикан

О НЕКОТОРЫХ ОБЩИХ ВОПРОСАХ ТРАНСКРИПЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИМЕН

р е з ю м е

Автор обосновывает основные принципы транскрипции иностранных имен, использованные в работе группы специалистов сербохорватского языка, занимающейся (начиная с 1986 г.) вопросами актуальных в сербохорватском языке проблем правописания. В работе особо рассматриваются и некоторые проблемы транскрипции имен из славянских языков.